

Gerretson, Geyl en Vos. Spanningen tussen de Grootnederlandse Beweging en de Vlaams-Nationalistische

Lode WILS

De uitgave van de *Briefwisseling Gerretson-Geyl* is voltooid¹. Vijf delen zijn met grote regelmaat om het half jaar verschenen, zodat nog in 1981 het werk kon worden afgesloten. Het gaat om meer dan 1100 brieven, die de periode van 1920 tot 1958 overspannen en die beknopt werden ingeleid en uitstekend geannoteerd. Dank zij deze en enkele andere recente publikaties is nu een indringende kijk mogelijk op de Grootnederlandse beweging tussen beide Wereldoorlogen — ze heeft de tweede niet overleefd. Maar vooraf iets over de brieven schrijvers, de verzamelingen zelf en de uitgevers.

1. De briefwisseling Gerretson-Geyl

Frederik Carel Gerretson (1884-1958) en Pieter Geyl (1887-1966) waren allebei historici-journalisten-literatoren, maar met uiteenlopende achtergrond en vorming. Gerretson behoorde tot de orthodox-protestantse volksgroep. Naar het voorbeeld van zijn vader, een Rotterdams zakenman, zou hij politiek actief zijn in de Christelijk Historische Unie. Geyl daarentegen stamde uit een Dordrechtse artsenfamilie. Over zijn geestelijke achtergrond schreef hij: „Mijn vader was een typische Multatuliaan; ik ben zelf niet gedoopt en volgde geen katechizatie... Ik heb uit mezelf nooit neiging tot godsdienst gehad”. Toen hij het overlijden van zijn moeder meldde aan Gerretson, voegde hij er bij: „Zij was zeer gelovig”². Misschien verklaart dit mee dat haar agnostische zoon de godsdienst en de kerken met eerbied benaderde. In politiek opzicht stamde hij uit de liberale richting, overwoog al vóór de tweede Wereldoorlog om bij de socialisten aan te sluiten, en deed dat ook in 1945. Later zou verschil in politieke opvattingen een einde maken aan de langdurige vriendschap. Deze steunde niet zozeer op een gemeenschappelijke historische belangstelling als op een gemeenschappelijke nationalistische bezieling en actie.

1. Bosch en Keuning, Baarn, 1979-1981. We verwijzen ernaar als *Briefwisseling*, met het nummer van het dokument.

2. *Briefwisseling*, 579.

In 1920 hadden Geyl en Gerretson elkaar gevonden voor de verdediging van Nederland tegen de Belgische aanspraken op een grondige herziening van de verdragen van 1839, en voor het aanwakkeren van het Vlaams nationalisme. Geyl verbleef toen in Londen. Maar ook nadat hij door toedoen van zijn vriend vanaf 1 januari 1936 zijn kollega hoogleraar in Utrecht was geworden, bleef het contact veelal via brieven gaan. Want de ouder wordende Gerretson leed aan ernstige hardhorigheid en was telefonisch niet te bereiken.

Gelukkig voor de historici bewaarden ze allebei hun brieven. Zoals Geyl aan Gerretson schreef op 1 november 1952, toen hun betrekkingen gespannen waren: „Amice — het is jammer voor je, maar ik ken je te goed. Ik begrijp onmiddellijk wat je bedoeling is met die fraaie brief van 29 oktober, waarin je de rol van de verdrukte onnozelheid speelt. Het is om een doorslag in je archief te hebben en daarmee het nageslacht zand in de ogen te strooien. Gelukkig (voor het nageslacht) heb ik óók een archief; onder veel meer zal men daar doorslag van *deze* brief vinden (Gerretson, map VIII)''³.

Van Geyl weten we dat hij zelfs niet-verstuurde brieven bewaarde en dat hij veel zorg en tijd besteedde aan het rangschikken en herlezen van zijn correspondentie, die hij soms voor publikaties gebruikte. Hij voegde er aantekeningen en notities bij, opdat de geschiedenis zijn handelen naar waarde zou beoordelen. In een van die aantekeningen beschuldigde hij Gerretson ervan dat deze hem een „leugenachtige bewering'' gestuurd had, ook alweer om een fraaie herinnering na te laten⁴. Allemaal gegevens waarmee de gebruiker van deze uitgave rekening moet houden.

Die gebruiker wordt ten eerste gediend door de bijzonder verzorgde annotatie: al de vermelde personen worden geïdentificeerd, er wordt nauwkeurig verwezen naar de besproken boeken en artikels met opgave van hun inhoud, de relatie met andere brieven wordt gelegd enz. Het is duidelijk dat de uitgevers, Van Hees en Puchinger, goed beslagen op het ijs gekomen zijn.

Drs. Piet van Hees (geb. 1937) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, waar hij in 1964 een skriptie voorlegde over „De Vlaamse beweging en de strijd om een Vlaamse hogeschool 1890-1914''. De belangstelling voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging heeft hem sindsdien niet verlaten, zoals blijkt uit zijn medewerking aan de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. In 1972 verzorgde hij de *Bibliografie van P. Geyl*, en in 1973-75 samen met Dr. A. W. Willemsen de uitgave *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities*, waarbij Van Hees „het leeuwedeel van het werk verricht'' had, met name „het speurwerk voor de annotaties''. Deze driedelige bundel bevat correspondentie met

3. *Briefwisseling*, 1008.

4. Geyl op 28 april 1955; *Briefwisseling*, 1102.

Antoon Jacob, Herman Vos, Hendrik Borginon en vele anderen. Brieven van en aan Gerretson werden er niet in opgenomen, omdat toen al een afzonderlijke integrale uitgave ervan werd overwogen. Nu vullen de twee reeksen elkaar aan. In 1978 bezorgde Van Hees de *Verzamelde Opstellen* van Geyl in vier delen.

Van Hees is verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht, die eigenares is van het archief Geyl en die financieel de publikatie van de twee reeksen steunde. Zijn partner voor de *Briefwisseling Gerretson-Geyl* was Dr. George Puchinger, een oud-student van Utrecht en van Geyl zoals Willemsen, maar vooral een oud-student van Gerretson.

Puchinger (geb. 1921) heeft in bijzonder boeiende *Herinneringen aan Geyl* zijn relaties beschreven met die twee oudere Utrechtse hoogleraren in de geschiedenis. Ze konden het met elkaar niet meer goed vinden en hun promovendi voelden daar soms de gevolgen van. Dat overkwam Dom A. Smits o.s.b. toen hij in 1950 bij Geyl promoveerde op *1830. Scheuring in de Nederlanden*. Puchingers artikel is opgenomen in zijn bundel *Ontmoetingen met historici*, die zelf maar een onderdeel is van de reeks, die deze bijzonder vruchtbare publicist in de voorbije twee jaar in boekvorm heeft uitgegeven: *Ontmoetingen met theologen, met anti-revolutionairen, met politici... Abraham Kuyper komt daarin telkens weer naar voren, ik zou bijna zeggen „als maat van alle dingen”*. Na Kuyper is het Gerretson die voor Puchinger het meest betekent; hij heeft zijn *Verzamelde Werken* bezorgd in 1973-76. Puchinger is sinds 1958 werkzaam bij de Shell, waar het archief Gerretson bewaard wordt, en is sinds 1971 hoofd van het Historisch Documentatie Centrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Voor de uitgave van de briefwisseling tussen Gerretson en Geyl was hij dus de aangewezen partner van Van Hees. Nu bereiden ze de korrespondentie Gerretson-Van Eyck voor, en hopelijk zal ook Geyl-Van Eyck nog volgen.

De uitgegeven briefwisseling handelt over allerlei thema's waaronder de Belgisch-Nederlandse verhoudingen en de Vlaamse beweging, de geschiedschrijving, het door beide auteurs met Van Eyck uitgegeven tijdschrift *Leiding* (1930-32), universitaire aangelegenheden sinds 1935, oorlogstoestanden en de naoorlogse politieke problemen in Nederland. Het zijn de eerste thema's die we hier zullen bespreken.

2. De oorsprong van hun grootnederlandse aktie

De literair begaafde historicus Geyl, die niets voelde voor het middelbaar onderwijs, werd Londens korrespondent van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 1 januari 1914 tot 1 oktober 1919. Van dan af trad hij in dienst van het Nationaal Bureau voor Dokumentatie, dat afhing van Buitenlandse

Zaken. Hij was feitelijk persattaché van de Nederlandse legatie te Londen, met als taak de berichten over Nederland in de Engelse pers te volgen en in goede banen te leiden. „Het was vaak spannend en tijdverslindend werk, vooral in de jaren van de bittere twist met België over de Scheldekwestie”, zoals hij later verklaarde⁵ en zoals uit zijn brieven aan Gerretson ten overvloede blijkt. Hij was blijkbaar speciaal gekozen met het oog op het bestrijden van de Belgische aanspraken op herziening van de verdragen van 1839, betreffende het statuut van de Schelde en zijn verbinding met de Rijn. Een historicus kon hier als persattaché de Nederlandse historische rechten verdedigen. Tegenover de steun van Frankrijk aan de Belgische eisen moest Geyl helpen om Engelse steun aan Nederland te verwerven.

Het ging aanvankelijk speciaal om het behoud van de Nederlandse soevereiniteit over de Wielingen, en juist die strijd bracht Geyl tot intense samenwerking met die andere nationalistische historicus Gerretson. Voor beiden was het evident dat Nederland zijn historische aanspraken daarop niet kon prijsgeven, ook al lagen de Wielingen in de Belgische kustwateren. Vooral voor Gerretson, die al zijn politieke strevingen graag zag als eisen van de historie, mocht niets van het erfdeel der Vaderen verloren gaan. „De historische verhouding tussen Noord en Zuid was subordinatie van Zuid aan Noord”⁶. Dus moesten alvast de verworvenheden van de vrede van Munster in 1648, die bekrachtigd waren in 1839, onaantastbaar blijven.

Gerretson had trouwens tijdens de eerste Wereldoorlog ingespeeld op Duitse voorspiegelingen om de historische verhouding van een Hollandse Barrière-overheersing over België of Vlaanderen te herstellen. Dat zou overeenkomen met ideeën die de door hem zo bewonderde en bestudeerde Groen van Prinsterer in 1831 had uitgedrukt⁷. Gerretson was dan vanaf 1915 opgetreden als „onze Grootnederlandse vertrouwensman” van de Duitse legatie in Den Haag. Hij had zich belast met het creëren van het aktivisme onder de Vlamingen en met het verspreiden onder de Hollanders van de idee, dat een door een nieuwe Barrière versterkt Holland moest toetreden tot het Duitse Mitteleuropa-blok. Van die gedachten had hij, die toen ambtenaar was bij Koloniën, voorstanders gevonden tot in de hoogste politieke kringen. Want na de grote militaire successen van Duitsland in 1914, zowel in het Oosten als in het Westen, meenden velen in Europa dat de Duitse overwinning een feit was, net zoals in 1940. In en na de eerste Wereldoorlog zou de Grootnederlandse beweging die hij stichtte en leidde, een voedingsbodem vinden in het koloniale milieu en in de Shell; meer algemeen, in de liberale en protestantse partijen, veel meer dan in de katolieke en socialistische. Het Alge-

5. Geyl in J. FLORQUIN, *Ten huize van...*, 2, Leuven 1971, 207.

6. GERRETSON, *Nederland, Vlaanderen, België. Memories en Vertoogen*, Utrecht 1927, 43.

7. GEYL, *Groen van Prinsterer en de scheuring van 1830*, in *Verzamelde Opstellen*, 2, 225-226.

meen Nederlands Verbond had al tevoren in dezelfde milieus gerekruteerd.

We hebben het gebeuren van tijdens en onmiddellijk na de eerste Wereldoorlog uitvoerig beschreven in een artikel over *De Grootnederlandse beweging 1914-1944. Ontstaan, wezen en gevolgen*, verschenen in de handelingen van het Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse Betrekkingen tussen 1815 en 1945, gehouden te Brussel in december 1980. Een besluit daarvan was „dat vier jaar intense Duitse propaganda niet alleen had geleid tot een belangrijke Nederlandse bijdrage in het scheppen van het aktivisme in de schoot van de Vlaamse beweging, maar ook haar uitwerking niet had gemist op Nederland zelf. Ze had een Grootnederlandse beweging geschapen die beperkt was in haar omvang *stricto sensu*, maar die wortels had in allerlei sectoren van de publieke opinie welke toegankelijk waren geweest voor de Duitse invloeden”.

Na november 1918 kwam daarbij de reactie op de Belgische eis tot grondige herziening van de verdragen van 1839 en op de annexionistische oogmerken die er achter zaten : „Zeker is dat de grondslagen van de Grootnederlandse voorstelling, zoals die sinds augustus 1914 gegroeid waren in Duitse kring, sinds 1915 geformuleerd door Nederlanders en begin 1916 aangevuld met het element annexionisme, nu gehoor vonden in zeer ruime kring. Name-lijk : 1° België is een satellietstaat van Frankrijk; 2° daàrom verdrukt het de Vlamingen en bedreigt het Holland; 3° indien dit België zou versterkt worden (door toegevingen; vroeger luidde dat : door een geallieerde overwinning) zouden de Vlamingen nog méér verdrukt worden en Holland nog mèèr bedreigd; 4° de bedreiging voor Holland zal niet verdwijnen voordat de Vlaamse kwestie radikaal opgelost is, vermits franskiljonisme en Belgisch imperialisme identiek zijn”. Tot hier ons besluit.

Het was in die lijn dat Geyl aan zijn superieur bij Buitenlandse Zaken schreef over „de anti-Vlaamse, de anti-Nederlandse, de annexionistische partij in België”, die één en hetzelfde was en die hij in Londen moest bestrijden. Wat hij o.a. deed door Vlaams-nationalistische stukken in de Engelse pers te plaatsen, anoniem of onder de naam van een Vlaming. Dat werk was door zijn superieuren „erkend als geheel op onze weg liggende en nuttig”. Geyl beloofde en vroeg er extra geheimhouding rond, en vroeg ook of hij reiskosten naar Brussel mocht in rekening brengen als informant over het Vlaams-nationalisme⁸.

Hij trachtte Buitenlandse Zaken nog meer te overtuigen van het nut van zijn bemoeienissen terzake : „Hier geldt intussen evenzeer, dat men in Engeland misschien tot het inzicht zal komen dat België toch niet meer wezenlijk onafhankelijk zijn kan (‘a French satrapy’ noemt de *Nation* van verleden

8. Geyl aan Drion, o.a. 28 nov. 1920 en 11 nov. 1921; *Geyl en Vlaanderen*, 14 en 39.

zaterdag het) en dat het dan nog maar het veiligst, het meest in het Engels belang zal zijn, om Vlaanderen, d.w.z. *heel de Belgische kust en Antwerpen*, onder de hoede van Nederland te stellen... Een verdeling volgens de taalgrens is niet een geheel nieuwe gedachte: ze werd al besproken tussen De Witt en Lodewijk XIV...''⁹. Dat Geyl na de nederlaag van de Duitsers de door hen aangeboden Barrière-vergroting hoopte te bekomen van Engeland, is niet vreemder dan dat koning Albert Zeeuws-Vlaanderen en Maastricht begin 1916 van de Duitsers¹⁰, en begin 1919 van de Geallieerden hoopte te verkrijgen.

Het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag keurde goed dat Geyl zich niet alleen bezighield met de Engelse pers, maar ook met het Vlaams nationalisme, dat op korte termijn kon gebruikt worden om de Belgische aanspraken inzake de Wielingen te bestrijden, en wie weet later... Geyl stuurde niet alleen zijn eigen rapporten over de Vlaamse beweging naar Den Haag, maar zelfs brieven die hij kreeg van zijn vrienden in Vlaanderen als Herman Vos en Antoon Jacob, evenals van Gerretson. Maar véél belang werd er aan zijn stimuleren van het Vlaams-nationalisme niet gehecht. Zo ging zijn kortstondige droom niet in vervulling om „in Brussel juist als het ware bij de Vlaamse beweging geakkrediteerd” te geraken onder de vormgeving van een te stichten Nederlands Historisch Instituut aldaar¹¹. In Londen werkte hij onder de vlag van een leerstoel in Nederlandse geschiedenis.

Zo weten we al waarover veel van de briefwisseling Geyl-Gerretson handelde. Over de strijd tegen de Belgische aanspraken op de Wielingen, waartegen ze gezamenlijk memoranda opstelden. Over de strijd tegen het Belgisch-Nederlands verdrag dat in 1925 werd gesloten maar in 1927 door de Eerste Kamer verworpen werd grotendeels dank zij hun inspanningen; Geyls bekommernis en bijdrage daartoe was, een formule van verwerping te vinden die de Grootnederlanders niet onmogelijk zou maken in Vlaamse ogen, maar die de schuld op België zou werpen. Over het aanwakkeren en radikalizeren van het Vlaams-nationalisme, daarbij echter wel er op lettend — dat was weer Geyls bijzonderste zorg — dat de extremisten niet zouden afgezonderd geraken in een splintergroep, maar dat hun heilzame, ja onmisbare principiële zuiverstelling van de vernietiging van België heel de partij en heel de Vlaamse beweging zou bevruchten. En ook over het radikalizeren in antibelgische zin van het Algemeen Nederlands Verbond en van het departement van Buitenlandse Zaken in Den Haag.

9. Aan Drion, 13 okt. 1920; *o.c.*, 12.

10. M. R. THIELEMANS, *Le Roi Albert, la paix et la conduite de la guerre. Novembre 1915-Février 1916*, in *Akten van het Colloquium over de Belgische Krijgsgeschiedenis*, Brussel 1981, 241, 244 en 251.

11. Aan Gerretson, 25-26 aug. 1920; *Briefwisseling*, 7; vgl. *Briefwisseling*, 6 (3).

De tandem Geyl-Gerretson speelde een leidende rol in de Grootnederlandse beweging, en weldra ook in het Vlaams-nationalisme, tot en met 1934. Vooreerst door hun Grootnederlandse geschiedenisvoorstelling, waarop Gerretson al tijdens de oorlog zijn Barrièrepolitiek had gesteund, en die nu vooral door Geyl werd uitgewerkt in een stroom van polemische artikels en tenslotte in zijn boek de *Geschiedenis van de Nederlandse Stam*. Daarnaast was er Gerretsons invloed in de hoogste politieke en zakenkringen van Nederland. Ook Geyls relaties met flaminganten, bij wie hij veel gezag genoot als de met Vlaanderen sympatizerende Hollandse professor uit Londen.

Waar het in eerste instantie op aan kwam, was dat in Nederland het Algemeen Nederlands Verbond en in België de Vlaamse beweging, om te beginnen de Frontpartij, de erfenis van het aktivisme zouden overnemen¹². Die partij stond van meet af aan open voor sterke invloeden in die richting, met name van priester Robrecht de Smet¹³. Ook van het begin af werd er van Grootnederlandse kant gewerkt om die invloeden te versterken. De oprichting van het nationalistische dagblad *De Schelde* in Antwerpen op 15 april 1919 werd financieel krachtig gesteund, waarbij de oud-strijder Frits Franccken als hoofdredakteur werd vervangen door Pol de Mont¹⁴, die op de rand van het aktivisme gestaan had¹⁵.

In de herfst van 1920 probeerde Gerretson met Nederlandse vrienden het geld te verzamelen om de drukkerij van het frontersdagblad *Ons Vaderland* te kopen¹⁶. Dat ging niet door, maar Gerretson wilde in december — met hetzelfde geld? — een richting- en leidinggevend weekblad toevertrouwen aan de aktivist Antoon Jacob¹⁷, die nog gevangen zat omdat hij uit antibelgische onverzettelijkheid zijn voorwaardelijke invrijheidstelling weigerde¹⁸. In de herfst van 1921 wilde Gerretson de controle over *De Schelde* kopen¹⁹, en dat gaf hem en zijn vriend Geyl het recht om advies te geven over het

12. Al in 1923 stelde Geyl zich solidair op met Domela Nieuwenhuis, de pangermanistische stichter van het Gentse aktivisme, tegen het ANV: vermits Domela niet mocht meewerken aan het gedenkboek bij het 25-jarig bestaan ervan, weigerde hij ook; L. BUNING, *Het strijdbare leven van J. D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard*, Assen 1976, 142-146.

13. L. VANDEWEYER, *Het weekblad Vlaanderen in de Vlaams-nationale politiek tussen de twee wereldoorlogen*, lic.-verh., Leuven 1980.

14. Nederlanders hadden „door toedoen van prof. P. N. van Eyck en P. H. Ritter een belangrijke financiële bijdrage geleverd” bij de oprichting, volgens E. DE BENS in *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 1391-1392.

15. Ik heb vroeger geschreven dat De Mont „op en over de rand van het aktivisme gestaan had”. Maar dat blijkt niet te kloppen; zie G. FRANCOIS, *Pol de Mont (1857-1931). Terugblik na vijftig jaar*, Gent 1982.

16. *Briefwisseling*, 17 en 20.

17. *Geyl en Vlaanderen*, 28.

18. Geyl moedigde op 10 maart 1921 Jacob aan om geen voorwaarden te aanvaarden; *o.c.*, 23.

19. *O.c.*, 33.

zich al dan niet kandidaat stellen van de activist Herman Vos op de Fronterlijst bij de parlementsverkiezing te Antwerpen.

Het ging er bij dat alles niet alleen om het Vlaams nationalisme te steunen en te radikaliseren, maar ook de Belgische aanspraken tot herziening van de verdragen van 1839 te bestrijden, gelet op de hiervóór genoemde opvatting over de samenhang tussen beide. Het kwam er ook op aan de Nederlandse regering en om te beginnen Buitenlandse Zaken tot een antibelgische Grootnederlandse koers te bekeren. Die waren wel te beïnvloeden vanuit die hoek, maar Geyl en Gerretson zouden zich tijdens hun hele strijd voortdurend ergeren over het onbegrip of de maktheid van „het Plein”. Op 2 maart 1920 stelde de Nederlandse gezant te Brussel aan zijn regering voor om steun te geven aan de vlaamsgezinde krachten in België die hij zag als pro-Nederlandse en anti-„Frankrijkse” krachten. Die steun kon gegeven worden door aandelen te kopen van een krant als *De Standaard* (van Van Cauwelaert), of via abonnementen of het bezorgen van advertenties. Maar de uitgeweken activisten in Nederland diende men volgens de gezant links te laten liggen: „Wie zegt ons, dat al dit activistische gedoe niet ten slotte gefinancierd wordt door de kringen, die er belang bij hebben tussen Nederland en België tweedracht te zaaien?”²⁰.

De Grootnederlanders zouden een leidende rol spelen in het verzet tegen het Belgisch-Nederlands verdrag over de waterwegen van 3 april 1925, dat op 24 maart 1927 zou worden verworpen door de Eerste Kamer. Dit verzet ging in grote hoofdzaak uit van kringen, personen en bladen die al tijdens de oorlog Duitsgezind geweest waren en toen open gestaan hadden voor de Duitse propaganda: liberalen, anti-revolutionairen en christelijk-historischen, intellektuelen die op de Duitse wetenschap georiënteerd waren, en de Rotterdamse zakenwereld²¹. In deze laatste vonden Gerretson en W. L. van Es vanaf de lente van 1927 het geld om het Antwerpse dagblad *De Schelde* eerst voorlopig en in januari 1929 definitief op te kopen. „De situatie is dus dat de *Schelde* niet gekocht is door Grootnederlanders, die Vos wilden steunen, maar door anti-Antwerpse Rotterdammers, die Vos wilden kopen”, klaagde de uitgeweken activist Leo Picard bij Geyl. Hij kreeg ten antwoord: „Vos weet dat ongetwijfeld ook en ik kan er het verschrikkelijke niet van inzien”²².

20. *Documenten betreffende de buitenlandse politiek van Nederland 1919-1945*, A, I, 's Gravenhage 1976, 273.

21. R. L. SCHUURSMA, *Het onaannemelijk tractaat. Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*, Groningen 1975.

22. 3 en 9 juli 1927; *Geyl en Vlaanderen*, 177 en 178.

3. Het weekblad VLAANDEREN — het revanchisme

Geyl heeft in toespraken, artikels en boeken evenals in aantekeningen die voor publikatie bestemd waren en ook in zijn brieven telkens weer herhaald dat hij de verglijding van het Vlaams-nationalisme naar antibelgisch extremisme en naar uiterst rechts bestreden had. Zelfs heeft hij dikwijls over zijn overleden vriend Herman Vos, de leider van de Frontpartij in Antwerpen en in het parlement, geschreven dat die het gevaar terzake van het ballingen-weekblad *Vlaanderen* (1922-1933) van Jozuë de Decker onderschat en verwaarloosd had. Vos had het ondanks Geyls waarschuwingen met een schouderophalen afgedaan.

In het licht van de briefwisseling met Gerretson moeten we nu ook de vroeger uitgegeven korrespondentie *Geyl en Vlaanderen* herlezen. Daaruit blijkt dat Geyl in 1921 en 1922 Antoon Jacob en Vos erop gewezen heeft dat zij als gewezen activisten niet overijld te werk mochten gaan en de anti-aktivistische en antiduitse krachten in de Vlaamse beweging niet mochten onderschatten. Later zou hij zeggen en herhalen dat voor het scheuren van België zodanig moest gemaneuvreerd worden dat de schuld bij de Walen zou liggen, en dat dit scheuren hem onmogelijk of erg onwaarschijnlijk leek zonder voorafgaand federalisme. Maar vanaf 1924 blijkt dat hij de Frontpartij te slap vond.

In 1925 trachtte de Frontpartij onder invloed van haar Antwerpse leiding waaronder Vos *Vlaanderen* door een boycot kapot te krijgen, maar Geyl hielp dat voorkomen. Op 5 september meldde hij aan Jacob dat De Decker hem gezegd had dat de boycot hem 415 abonnementen gekost had, „maar dat hij er nog 1500 over had; dat niettemin het blad wel eens zou kunnen verdwijnen”. Op 15 september pleitte Geyl bij Vos voor het voortbestaan van *Vlaanderen*, en vroeg dat de Frontpartij haar programma zou veranderen in separatistische zin om het voor De Decker aanvaardbaar te maken. Op de 22e schreef hij aan de Hollandse Grootnederlander Van Vessem dat een verdwijnen van *Vlaanderen* te betreuren zou zijn. Op de 29e antwoordde Vos hem : „Ik ben er niet meer van overtuigd dat *Vlaanderen* nog goed werk verricht benevens het vele slechte dat het doet”; indien De Decker hem niet wou nemen zoals hij was, „zal ik de strijd niet vrezen of niet ontwijken”.

Geyl schreef op 30 september aan Vos dat hij gelijk had, maar ... verstuurde die brief niet en legde hem alleen in zijn verzameling voor de latere naïeve lezers. In de plaats daarvan schreef hij Vos op 14 oktober „dat ik de openlijke campagne van de *Ploeg* (het blad van Vos) tegen *Vlaanderen* met bekommernis gadesla”, en hij weidde daar lang over uit. En op 29 oktober vroeg hij aan de steile antibelgicist Jacob dat die het initiatief zou nemen om een komitee van geestverwanten te vormen dat zou „vrede kunnen dikteren”, dus beletten dat de Frontpartij en haar bondgenoten *Vlaanderen*

eronder zouden kunnen krijgen²³. Vlaanderen werd gered met geld uit Nederland²⁴.

Vos schijnt toen de tactiek van het doodzwijgen beproefd te hebben. Aan Leo Picard die scherp tegen *Vlaanderen* gekant en met Vos bevriend was, en die hij toen moest overhalen om het Belgisch-Nederlands verdrag te bestrijden, klaagde Geyl dan over „de gelijkmoedigheid die Vos onder de perfide aanvallen van *Vlaanderen* bewaart: hij moet een geregeld tegenoffensief onderhouden”²⁵. Maar ver van de extremisten te willen uitsluiten, wou Geyl altijd hun rol in de beweging veilig stellen en versterken, beletten dat ze zouden afgezonderd geraken. Begin juni 1927 hoopte Picard dat hij en Vos zouden beloond worden voor de diensten die ze aan Gerretson en Geyl bewezen hadden bij het doen kelderen van het waterwegen-verdrag; hij vroeg dan aan Geyl dat beiden nu zouden breken met „De Decker cum suis”: maar Geyl weigerde beslist, integendeel²⁶.

Nadat *De Schelde* onmiddellijk daarop was aangekocht door Gerretson en Van Es, hield *Vlaanderen* zich tegenover dat dagblad „*koest*”, zoals Gerretson het schreef aan Geyl eind oktober 1927²⁷. Maar het volgende jaar herwon het zijn vrijheid om de *Schelde* van Vos-Geyl-Van Es-Gerretson aan te vallen, dank zij Duits geld, zo meende Geyl. Uiteraard was deze voortaan niet ingenomen met de aanvallen van *Vlaanderen* op zijn blad *De Schelde*, waarvan hij in feite zowat politiek directeur was boven de hoofdredakteur Vos. Maar dat hij zelfs toen zou geprobeerd hebben om het weekblad alsnog te kelderen of er afbreuk aan te doen, blijkt nergens uit zijn uitgegeven correspondentie. Integendeel trachtte hij de antibelgische kracht van *Vlaanderen* optimaal te benutten, nu via de Duitse historicus R. P. Oszwald, in wie hij blijkbaar de man achter de schermen of de geldschieter zag en met wie hij in contact trad op en na een kongres in Kleef²⁸.

Het antibelgische extremisme en ook de wending tegen de democratie van het weekblad steunden op de hoop van een revanche-oorlog, nadat extreemrechts in Duitsland aan de macht zou gekomen zijn. „De Decker bouwt op

23. *Geyl en Vlaanderen*, 85 vlg. Vgl. L. VOS, *Wederwoord*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1976, 81.

24. L. VANDEWEYER, *Het weekblad Vlaanderen*, o.c.

25. 17 nov. 1926; *Geyl en Vlaanderen*, 373.

26. Hij steunde de antibelgische Grootnederlander Van Es „volledig” tegen Picard, met wie hij „het zeer beslist oneens” was. Aan deze laatste schreef hij dat hij België niet als „een onherroepelijk feit” aanvaardde kon; op een scheiding met *Vlaanderen* wou hij zich wel voor de buitenwacht beroepen, maar hij wilde die scheiding beperken tot het hoogst noodzakelijke. „Jij vergeet, geloof ik, dat die lui de Grootnederlandse beweging op het ogenblik in handen hebben”. Heel raak schreef Van Es aan Geyl: „Er is tussen groep *Vlaanderen* en U een praktisch verschil, niet een theoretisch verschil. Tussen Picard en U een theoretisch verschil”. Zie *Geyl en Vlaanderen*, 171 tot 176.

27. *Briefwisseling*, 137.

28. *Geyl en Vlaanderen*, 209, 211, 215, 224, 252.

von Seeckt en Stahlhelm'', zoals Picard aan Geyl schreef in 1926²⁹. Het Duitse extreem-rechts werd toen nog niet gevormd door de nationaal-socialisten, maar door konservatief-nationalistische elementen, die tijdens de eerste Wereldoorlog juist de stuwcrs van de *Flamenpolitik* waren geweest, welke ze daarna bleven voortzetten.

Op 10 februari 1938 zou Picard aan Geyl verwijten: „Destijds... wilde je wel een oorlog, voor Vlaanderens redding dan met de Duitsers (demokraten als Oszwald)''³⁰. Geyl had dat aan Picard gezegd, nadat hij in april 1928 een „Tagung der Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung'' had bijgewoond in Kleef³¹. „Wij hebben een paar buitengewoon interessante en prettige dagen gehad. Niet geheel onvruchtbaar ook, hoop ik. Het was mijn eerste aanraking met Duitse geleerden'', schreef hij op 20 mei daaropvolgend³². Maar er was nog over heel wat anders dan wetenschap gepraat, en bij de Duitse geleerden was Oszwald, een van de inspirators en agenten van de *Flamenpolitik* tijdens de eerste Wereldoorlog en daarna, nu de man achter *Vlaanderen*.

Picard noteerde in zijn dagboek dat er in Kleef onder meer gepraat was over het opkopen van een Belgisch-Limburgse steenkoolmijn door Duitsers, maar dat Herman Vos had geweigerd om daarvoor stromannen te zoeken: „25 april 1928 ... Gisteravond sprak Geyl me zeer entoesiast over de bijeenkomst met Duitsers te Kleef. Hij had daar prettige dagen gehad en verwachtte blijkbaar zeer veel van de samenwerking. Ik heb een beetje vrees voor alles waaraan Oszwald meedoet. Interessant was het aanbod van Schönberg (Keulen) om het geld te verstrekken voor aankoop van een mijn in Limburg door Vlaamse stromannen. Vos had verklaard, dat de nationalistcn voor een dergelijk stromanschap niet konden zorgen. Het zou te zeer in 't oog lopen. Alleen in samenwerking met Van Cauwelaert zou zoiets mogelijk zijn. Schönberg had daartegen 'princiepief' geen bezwaren. Gerretson had nu echter aan Geyl al gezegd, dat er misschien voor zoiets wel medewerking zou te vinden zijn met Hollanders, en daarbij de naam Colijn genoemd. Of dat wel de bedoeling is van Schönberg?''

Tot daar Picards dagboeknotitie van 25 april 1928. Toen hij er in 1973 een kopie van stuurde aan Dr. L. Buning, voegde hij erbij: „Van deze zaak is er niets gekomen''³³.

29. 21 jan.; *o.c.*, 102.

30. *O.c.*, 443.

31. Aldus L. Picard aan L. Buning, 23 dec. 1972: „...wat ik me zeer goed herinner, is een gesprek daarover met Geyl op de Pier te Scheveningen... Ik moet dan wat kritisch geweest zijn en Geyl antwoordde met even zijn hand over de baard: 'Ik heb er wel een klein oorlogje voor over'. Toen de grote oorlog kwam, wilde hij er niet meer van weten''. Rijksarchief in Noord-Brabant te 's Hertogenbosch, Archief L. Buning, 610, 3-4.

32. Aan J. De Groodt-Adant; *o.c.*, 200.

33. Rijksarchief in Noord-Brabant, Archief L. Buning, 611, 1.

Op 28 juli 1929 noteerde Geyl een gesprek met Joris Van Severen in zijn „Vlaams dagboek”, dat waren heel uitvoerige verslagen van zijn besprekingen met Vlamingen, die hij af en toe verstuurdte zowel aan zijn Grootnederlandse vrienden als aan Buitenlandse Zaken. De Westvlaamse nationalistische voorman dus: „Maar, zei hij, alsof ik daar zeker nooit aan gedacht had, het ziet er naar uit of er toch wel eens een oorlog zou komen, en dan...” En daarop vulde Geyl zelf aan: „Maar natuurlijk! alsof dat niet altijd mijn idee geweest was! Dan! Zeker!”³⁴.

Geyls Grootnederlands milieu was, mede door zijn ontstaan tijdens de eerste Wereldoorlog en door toedoen van de leider ervan, de uitgesproken fascist Gerretson, een verzamelplaats van „Nederlandse jongeren, wier nationalisme steeds meer het totalitaire karakter ging vertonen dat hen in fascistisch of nationaal-socialistisch vaarwater bracht”. Zelfs „vervulde Geyl in 1932 een spreekbeurt op een studentenkongres te Rostock, waaraan ook ‘Dietse’ studenten van Zuid en Noord deelnamen. Hij werd van de trein afgehaald door Duitse studenten in nazi-uniformen en verkeerde een week lang ‘in een zo goed als zuiver nationaal-socialistische kring’. De studenten vond hij ‘aardige, frisse jongens’, al waren zij dan ‘anti-semieten, blinde vereerders van de Führer en pangermaans. Maar — zo gaat hij verder — ik nam ze niet ernstig...’...”³⁵.

We zullen in het volgend kapittel zien hoe de hoofdredakteur van de *Schelde*, Herman Vos, o.a. omdat hij zich door de kranteneigenaars Gerretson en Van Es en de politieke directeur Geyl niet naar het antibelgicisme en het fascisme wilde laten drijven, ontslag nam en overging naar de socialistische partij. Daarbij zal nog herhaaldelijk *Vlaanderen* ter sprake komen.

Wanneer veranderde Geyls houding tegenover *Vlaanderen*? Op 13 oktober 1930 schreef hij aan Jeroom Leuridan: „Ik beschouw mijzelf dus als een oprecht Grootnederlander en ik beschouw de extremisten van *Vlaanderen*, hoezeer ik hun onverstandige taktiek betreur, hoezeer hun strijdmethoden mij prikkelen, in de grond als geestverwanten en medestanders; wat ik de rechte Belgicisten niet doe”. Enkele weken later, op 21 november, schreef Vos hem in zijn zoveelste verweer tegen Geyls steile eisen: „Beste vriend, jij denkt nog steeds in de trant van *Vlaanderen*”. Pas in november 1932, nadat Vos hem geschreven had dat zijn herverkiezing als volksvertegenwoordiger voor Antwerpen in gevaar was door de scheurlijsten van Ward Hermans, en toen Hitler zo goed als zeker aan de macht ging komen, vinden we de eerste echte bestrijding van *Vlaanderen* door Geyl. Nog geen twee jaar

34. O.c., 271 A, blz. 220-221.

35. Aldus L. J. ROGIER, die voor zijn *Herdenking van P. Geyl* kon beschikken over een autobiografie van Geyl die nog niet mag gepubliceerd worden; *Herdenken en herzien, verzamelde opstellen van L. J. Rogier*, Bilthoven 1974, 364-365.

later beweerde hij, na herlezing van zijn korrespondentie, dat hij al tien of twaalf jaar lang Vos had gewaarschuwd ³⁶.

Wanneer Gerretson vooral, maar ook Geyl, het in hun briefwisseling voortdurend, voortdurend hadden over de slapheid van Herman Vos, dan ging het er niet over dat hij tegen *Vlaanderen* moest optreden, maar integendeel dat hij even antibelgisch als *Vlaanderen* moest zijn, zodat hij de verwijten van dat blad niet meer zou verdienen. Het is moeilijk te geloven dat Geyl, die zijn brieven af en toe herlas, *per vergissing* zijn verkeerde voorstelling van zijn relatie met Vos is blijven herhalen. We vonden wel eens dat hij schreef: „Vos moest er meer tegen zeggen dan een verachtelijke schouderophaling”, maar dat ging tegen de krante-artikels van Vos' vriend en medestander Leo Picard! ³⁷.

4. Het dagblad DE SCHELDE en de overgang van Vos naar de BWP

Het Antwerpse dagblad *De Schelde* werd door Gerretson opgekocht onmiddellijk nadat in maart 1927 het Belgisch-Nederlands verdrag over de waterwegen was verworpen door de Eerste Kamer, en juist met het oog op de afwikkeling van die zaak, die nu hoogst verward was en geblokkeerd. Mede in het vooruitzicht dat die krant hem ter beschikking zou worden gesteld, was de Antwerpse volksvertegenwoordiger voor de Frontpartij Herman Vos ertoe gebracht om door vragen in de Belgische Kamer hulp te leveren voor het bestrijden door de Hollandse Grootnederlanders van het verdrag, dat voor Antwerpen en Gent heel voordelig was. Maar hij was er niet toe te bewegen geweest om zelf tegen het verdrag te stemmen.

Op 19 april 1927 schreef Geyl aan Gerretson over de kanalenkwestie: „Als ik nu alles overweeg en de balans tracht op te maken, treft mij eerst van al: 1. de zwakheid van Frontpartij-Vos-*Ons Vaderland*. Dat brengt eigenlijk heel de positie in het ongerede, want op samenwerking met die voortreffelijke mensen hebben wij gebouwd. Konklusie: buitengewoon belang van de *Schelde*-transaktie. Zie door te zetten en we'll do it yet!...

2. Vervolgens, en dit zou zo erg niet zijn als we meer van Vos c.s. konden verwachten, is er de teleurstellende houding van de *Standaard*” ³⁸. Dat was het blad van Van Cauwelaert, dat de Grootnederlanders aanviel om het Hollandse egoïsme waardoor ze het voor Vlaanderen gunstige verdrag gekelderd hadden.

36. *O.c.*, 299, 306, 351, 353 en 388. Dat hij op 24 juni 1932 tegenover Vos beweerde dat hij „met voldoening” de achteruitgang van *Vlaanderen* zag, bewijst niets, want toen probeerde hij nog Vos in de fel antibelgische Dietse Bond te pressen, hoewel hij erbij voegde dat in zijn orgaan, de *Dietsche Gedachte*, „de geest van De Decker eveneens baas is”; *o.c.*, 345.

37. Aan Gerretson, 26 jan. 1933; *Briefwisseling*, 416.

38. *Briefwisseling*, 112.

Na de aankoop werd Herman Vos tot hoofdredakteur aangesteld. Hij was verplicht om door Geyl ondertekende artikels op te nemen³⁹. Maar Geyl stuurde hem ook voortdurend artikels met „verzoek” aan Vos om er zijn eigen naam of initialen onder te zetten; soms klaagde hij dan dat Vos ze afzwakte⁴⁰. Ook Gerretson formuleerde artikels die Vos moest opnemen, en kende een echte woede-uitbarsting wanneer die achteraf het antibelgische element, „het kritische punt”, had weggelaten⁴¹. Vos moest ingaan op „wenken of suggesties of vragen” van Geyl, die het hinderde dat hij niet volgzzaam genoeg was⁴².

Brieven en artikels die de Nederlandse persattaché in Londen richtte aan Britse bladen, over de Belgisch-Nederlandse kanalenkwestie en tegen België in het algemeen, moest Vos zoals tevoren ondertekenen⁴³. Hetzelfde in de *Schelde* natuurlijk, zelfs als het artikel tegen Vos' opinie en tegen de Antwerpse belangen inging⁴⁴. Vos moest ook voortgaan met in het Belgisch parlement vragen te stellen die door de Rotterdamse zakenman Gerretson opgesteld waren, waarachtig niet om Belgische, Vlaamse of Antwerpse belangen te dienen⁴⁵. Inzake de kanalenkwestie was het Gerretson die voorschreef wat er in de *Schelde* moest verschijnen, maar inzake het nationalisme was het evenzeer Geyl die optrad als politiek directeur.

Zolang het Grootnederlandisme invloed had, dus tot aan de tweede Wereldoorlog, is er geen verdrag over de waterwegen gekomen, en dit vooral door toedoen van de hoofdeigenaar Gerretson. Het is duidelijk welk een zware belasting dit moest vormen op zijn relatie met Vos, die voorzitter was van de nationalistische Kamergroep. Vos was veel te Belgisch, in die zin dat hij een voor Antwerpen gunstig verdrag wilde. Hij was al door de verwerping „zeer teleurgesteld” omdat de Eerste Kamer geen motie voor nieuwe onderhandelingen had aangenomen in de plaats ervan. Achteraf voelde hij zich door Gerretson in de steek gelaten, omdat hem was voorgespiegeld dat de Grootnederlanders voor een ander kanaal wilden zorgen. Geyl was later tevreden toen de bestrijding van het kanaal in een Grootnederlandse verpakking

39. Geyl aan Vos, 3 mei 1930; *Geyl en Vlaanderen*, 290.

40. Aan Gerretson, 26 mei 1929; *Briefwisseling*, 240.

41. Aan Geyl, 9 aug. 1929; *o.c.*, 257.

42. Geyl aan Gerretson, 2 nov. 1927; *o.c.*, 138.

43. Geyl aan Gerretson, 2 en 4 nov. 1927; *o.c.*, 138 en 139. Zie ook *Geyl en Vlaanderen*, 141. Op 24 oktober 1930 zou Geyl het bij Gerretson als een argument voor het behoud van Vos als hoofdredakteur vermelden, dat die zijn naam had gezet onder een stuk van hem in de *Daily Telegraph* van 23 oktober, „Belgium's anxiety; cession of Eupen and Malmédy”: „Van een man, die daar zijn naam onderzet, kun je toch moeijlijk zeggen dat hij in zijn hart Belg is”; *Briefwisseling*, 336.

44. Geyl aan Bartstra, 22 juni 1929; *Geyl en Vlaanderen*, 268.

45. Gerretson aan Van Es, 25 mei, en aan Geyl, 31 juli 1928; *Briefwisseling*, 170 en 182. Op 21 december 1928 schreef Gerretson aan Geyl: „Al mijn geklaag over Vos wordt weer goedge- maakt door zijn rede van gisteren over 't verdrag”, nl. in het parlement; *o.c.*, 211.

gewikkeld werd, toen er namelijk gezegd werd dat het de schuld was van de satellisering van België door Frankrijk, dat het er niet kon komen⁴⁶. Al gauw voelde Gerretson de dreiging dat Vos met geld van de Vlaamse industrieel Gevaert of anderszins uit zijn afhankelijkheid zou geraken⁴⁷.

Gerretson en de zijnen vonden Vos ook een ronduit slecht bedrijfsleider en hoofdredakteur, en stuurden bij de definitieve aankoop begin 1929 Jules Spincemaille als administratief directeur en Hector Halsband als redaktiesekretaris naar Antwerpen⁴⁸. Later wilde Gerretson Vos als hoofdredakteur vervangen door Hugo van den Broeck, maar Geyl kon dat affront en financieel verlies aan zijn vriend beletten⁴⁹. De drie genoemden waren uitgeweken activisten, die pas dank zij de genadewet van januari 1929 terug naar België konden. Gerretson rekende op hun emigranten-mentaliteit om de Belgische Vos op te juttten of te vervangen. Zelfs dacht Van Es er in april 1930 aan om een Nederlander als redakteur naar Antwerpen te sturen⁵⁰.

Het derde knelpunt, na de aanslepende kanalenkwestie en Gerretsons evenzeer aanslepende wrevel over slecht beleid en de financiële verliezen die eruit volgden, was de politieke lijn die de eigenaars aan het blad en aan heel het Vlaams-nationalisme wilden meegeven. „'t Zal gezellig zijn samen in Antwerpen en Gent rond te lopen en er de Vlaamse beweging op poten te zetten”, schreef Geyl aan Gerretson na de aankoop van de *Schelde*⁵¹. Inderdaad was hij als woordvoerder van de eigenaars van het enige nationalistische dagblad nu een macht in de beweging. Hij heeft zich dan jarenlang en tenslotte met succes ingespannen om die beweging te verenigen, zodat het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) mede onder zijn invloed tot stand is gekomen⁵². Maar Vos zou er geen lid van worden, omdat hij de politieke lijn Geyl-Gerretson-VNV niet kon volgen. Want Vos was niet alleen als flamingant veel te Belgisch, hij was bovendien een demokraat, in tegenstelling tot Gerretson die rond 1930 een van de aanzienlijkste figuren van het Nederlandse fascisme was⁵³.

46. *Geyl en Vlaanderen*, 161; *Briefwisseling*, 191; zie verder o.a. 282, 283, 298, 299, 321, 324, 378, 379, 396, 397, 401, 409, 589.

47. Gerretson aan Van Es, 25 mei 1928; maar op 3 juli aan Geyl: „*De Schelde* hoop ik te behouden”; o.c., 170 en 177.

48. O.c., 213.

49. Geyl gebruikte als argument o.a. dat ze Vos ook als politiek bondgenoot konden verliezen indien ze hem als hoofdredakteur afzetten. „Of zit er een andere gedachte voor, nl. dat je hem (Van den Broeck) plooibaarder vinden zult om je eigen opvattingen in de *Schelde* tot uiting te brengen? Dan waarschuw ik je nog veel dringender”; 9 juni 1931; vgl. 3 sept.; o.c., 372 en 376.

50. O.c., 324.

51. 20 aug. 1927; o.c., 128.

52. Zie al op 12 sept. 1928; *Geyl en Vlaanderen*, 211.

53. Zie L. DE JONG, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, I, 's Gravenhage 1969, 250-252.

Heel de uitgegeven korrespondentie van Geyl met Gerretson en met Vos is één litanie dat de *Schelde* te slap was, niet strijdbaar genoeg, niet antibelgisch genoeg.

De triomf van de Bormsverkiezing in Antwerpen⁵⁴ versterkte in december 1928 de positie van Vos tegenover zijn dagbladeigenaars; zo dacht hij toch. Geyl schreef hem nu : „ Voorts ben ik het volmaakt met je eens dat je je niet moet storen aan de ‘die-hards’, als je daar het groepje van *Vlaanderen* mee bedoelt”. Maar dat diende als inleiding om hem aan te sporen tot toegevingen aan de even antibelgische en veel méér antiparlementaire Joris van Severen⁵⁵. Toen Vos op 12 februari 1929 Geyls hulp inriep om, samen met Leo Picard, Gerretson uit zijn bondgenootschap te halen met het antibelgisch „ Utrechts klikje Van Genechten-Van Vessem”, ging hij bij de duivel te biechten. Op 13 februari riep de directeur zijn hoofdredakteur streng op het matje : je vriend Picard „ behoort nu tot de vijand... Ik zou de zaak nu wel eens scherp willen stellen. Picard doet dat ook. Hij aanvaardt de Belgische staat als finaal... Nu zou ik je wel eens op de man af willen vragen, of liever gezegd ik doe dat bij deze en verwacht een duidelijk antwoord van je : ben je het daarmee eens ? ”⁵⁶. Geyl en Gerretson waren immers bezig de Bormsverkiezing uit te baten voor het kreëren van incidenten tussen Nederland en België⁵⁷, en daar had Picard zich in een krantenartikel tegen verzet⁵⁸.

Vos werd uit die netelige situatie gered door het uitbreken van zulk een heel scherp incident, dat zich tenslotte tegen zijn auteurs keerde, namelijk de publikatie in het *Utrechts Dagblad* van de Grootnederlander Ritter van de zogenaamde tekst van het Frans-Belgisch Militair Akkoord, volgens hetwelk beide landen voor een aanval op Duitsland doorheen Nederlands-Limburg zouden trekken. Het vervalste stuk was via Ward Hermans door de Grootnederlanders en hun Rotterdamse geldschietters voor grof geld gekocht, getoond aan het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag, dat er ook intrapte, en met diens akkoord gepubliceerd⁵⁹. Een enorme rel in Nederland natuurlijk. Nu waren de besprekingen met België over een Schelde-Rijnkanaal hopelijk voorgoed getorpedeerd ! Maar al na enkele dagen bleek dat het stuk vals was, hoewel Ritter en de voornaamste penvoerder Gerretson

54. Zie L. WILS, *Bormsverkiezing en Compromis des Belges*, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1973, 265-330.

55. *Geyl en Vlaanderen*, 247.

56. *O.c.*, 257 en 258.

57. WILS, *o.c.*, 302-303.

58. Gerretson sprak van „ het verraad van Picard ” en ook Geyl heette het „ schandalig ”; *Briefwisseling*, 218 en 219.

59. Dat Buitenlandse Zaken daaraan geloofde, verklaart mee dat het een agent als Geyl onderhield om tegen België het Vlaams-nationalisme aan te wakkeren. Toen hij tot hoogleraar in Utrecht werd benoemd, moest hij eerst beloven geen oorlog met België te zullen stoken; GEYL, *Levensverhaal*, in *Pennestrijd over Staat en Historie*, Groningen 1971, 334.

zich dieper in het moeras werkten door dat niet toe te geven. De Grootnederlandse beweging verloor door die domme geschiedenis veel sympathie en steun. „Wij hebben een geduchte klap gehad”, bekende Geyl op 6 maart aan Vos: „Als ik het wel zie echter, zullen de gevolgen in Holland langer van duur en moeilijker te overwinnen zijn dan in Vlaanderen... De grote schuldige is ons Buitenlandse Zaken... Ik heb een van de beroerdste weken van mijn leven doorgemaakt”⁶⁰.

In die herrie had Vos gelukkig niet meer moeten antwoorden op het ultimatum van Geyl. Wel had hij, hoewel „men mij in Utrecht zo buiten de zaak liet. Ik wist er letterlijk niets van”, braaf het optreden van zijn hoofdeigenaar en diens vrienden ondersteund, en kreeg hij een pluimpje van Geyl: „Hulde voor je optreden in de Kamer. Het is voortreffelijk geweest”⁶¹.

Vos probeerde opnieuw munt te slaan uit deze versterking van zijn positie en verzwakking van die van Gerretson: „Laat ons hopen dat dit incident een schoonmaak in onze eigen rangen zal teweeg brengen”, schreef hij op 4 maart aan Geyl⁶², nu Ward Hermans en het „het Utrechts kliekje” zich zo bloot gegeven hadden. „Meer omzichtigheid en diskretie zal in het vervolg voor de verdediging der Grootnederlandse gedachte zeker geboden zijn en de politieke overspanning van het denkbeeld zal men behoedzaam moeten vermijden”. Maar Geyl creëerde onmiddellijk een nieuw incident door zich opzettelijk te laten buitenzetten uit België⁶³, en dan moest Vos weer het wrekende artikel schrijven — of alleen ondertekenen? — waarmee dan de Hollandse pers moest opgejut worden⁶⁴.

De nationalistische verkiezingsoverwinning van mei 1929, die in Antwerpen een persoonlijk succes voor Vos betekende, versterkte zijn positie tegenover zijn werkgevers. Tot hun verontwaardiging verklaarde hij in een interview, dat de belangentegenstelling tussen Rotterdam en Antwerpen — die hij dagelijks ondervond! — een politieke hereniging van Vlaanderen en Nederland in de weg zou staan. Gerretson barstte uit in een brief aan Geyl: „Welk een *afgrond* staat hier open. Ziedaar Picard in duodecimo... Een echte Grootnederlander met-zijn-ziel zou dit *nooit* hebben *kunnen* schrijven. Nooit... Ik lees, zoals je misschien weet, de *Schelde* niet meer. De juiste reden is mijn bittere ergernis over de politieke leiding”⁶⁵.

60. *Geyl en Vlaanderen*, 262.

61. *O.c.*, 260.

62. *O.c.*, 261.

63. WILS, *o.c.*, 303; L. WILS, *Wetenschap en politiek omstreeks 1928. Het ontstaan van de Vlaamse Wetenschappelijke Stichting*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1978, 129-142.

64. *Geyl en Vlaanderen*, 263.

65. 9 aug. 1929. Nu moet men weten dat Gerretson zelf acht maanden vroeger aan Geyl geschreven had: „In Antwerpen *kan* men niet zeggen: ‘we willen bij Nederland’: want dat beduidt de subiete ruïne van Antwerpen. In West-Vlaanderen zou aansluiting bij Nederland medebezit van de Westerschelde beduiden; en bij de agrarische bevolking zijn simpeler, eenvoudiger d.i. radikaler oplossingen meer in trek”; daarom had hij duizend frank aan Van Severen gestuurd als steun voor zijn blad; *Briefwisseling*, 257 en 211.

Op 29 januari 1930 gaf Vos aan Geyl weer eens ten antwoord dat die „ook aangestoken was door holle theorieën waarin het Vlaams nationalisme verzuipt”⁶⁶. Toch was het telkens nog Geyl die bij Gerretson pleitte om Vos niet te ontslaan, want dan zouden ze ook hun greep op de partijleider verliezen en daarmee „een van de beste waarborgen voor een gezonde ontwikkeling die wij bezitten”⁶⁷.

In mei 1930 kwam het tot een scherpe botsing: Geyl verweet Vos weer eens zijn gemis aan volgzaamheid tegenover hem in de *Schelde*, en zijn gemis aan strijdbaarheid: „Je schijnt het als je voornaamste taak te beschouwen om te remmen en te sussen”. Vos antwoordde onmiddellijk dat het niet in Vlaanderen misliep, maar in Den Haag, en dat hij zich niet zou laten dwingen om te schrijven zoals *Vlaanderen* of *De Noorderklok*: „Een zetbaas van een politieke strijdwijze die ik verkeerd zou vinden, word ik ook niet” (m.a.w.: neem een andere hoofdredakteur, als je wil.) Waarop Geyl, poeslief nu, bleef aandringen: „Alsof ik verlangen zou dat je tegen je overtuiging in zou handelen. Neen, maar ik zou je overtuiging willen veranderen. Alsof ik je het weekblad *Vlaanderen* of *De West-Vlaming* met Van Severen ten voorbeeld stellen wil. Neen, maar ik wou dat jezelf deed wat die lui proberen maar nooit zullen kunnen”⁶⁸.

Geyl en Gerretson zouden op het buitengoed van de laatstgenoemde een Federaal Statuut voor België „uitbroeden”, waarbij ze Vos als enige uit Vlaanderen schijnen te hebben betrokken naast nog Nederlanders en ballingen⁶⁹. Na Vos' dood zou Geyl hem blijven voorstellen als de auteur van het stuk: „Ik kan erbij vertellen dat hij het met mij samen ontwierp”⁷⁰. Daarop antwoordde Gerretson hem: „Je stuk over Vos heb ik natuurlijk met zeer gemengde gevoelens gelezen... Het federatieve statuut, waaraan je hebt meegewerkt, was vooral geen uitvinding van Vos... Vos heeft nooit erg aan federalisme geloofd”⁷¹.

„Zeker, ik weet dat je in de mogelijkheid van een nationaliteitenstaat België gelooft”, schreef Geyl later aan Vos. „In onze besprekingen over het Federaal Statuut is ons verschil van inzicht daaromtrent duidelijk uitgekomen. Ik geloof er niet in, ik geloof integendeel dat federalisme automatisch tot uiteenscheuring leiden zal, en wat meer is, ik hoop dat... uiteenscheu-

66. *Geyl en Vlaanderen*, 286; vgl. Geyl aan Gerretson, 23 feb. 1930, *Briefwisseling* 316.

67. 9 juni en 3 sept. 1931; o.c. 372 en 376.

68. 3, 4 en 7 mei; *Geyl en Vlaanderen*, 290-292.

69. *Briefwisseling*, o.a. 262, 292, 293, 301, 306, 308, 310, 331, 439.

70. *Herman Vos' betekenis voor de Vlaamse beweging*, in *Historicus in de tijd*, Utrecht 1954, 152.

71. 13 juni 1954; *Briefwisseling*, 1074, blz. 207. Op 28 januari 1930 had Gerretson wel erkend dat Geyl de hoofd-auteur was van het Statuut; *Briefwisseling*, 306. Zijn ontevredenheid gold dus het noemen van Vos i.p.v. Gerretson als mede-auteur of inspirator.

ring en aanhechting bij Nederland''⁷². Vos moest nu dat statuut aan de Frontpartij aanpraten, maar toonde daarvoor en voor het ondermijnen van België in het algemeen helemaal geen ijver⁷³. Uiteindelijk sympatizeerde Gerretson met Vos' nationaal-socialistisch gezinde tegenstanders Van Severen en Hermans, die het federalisme verwierpen omdat ze een onmiddellijke vernietiging van België voorstonden⁷⁴.

Het is ook de vraag of Vos de afschaffing van het leger wilde die in het statuut ingeschreven staat. Geyl wilde in elk geval géén afschaffing van het Hollands leger, zoals hij in 1931 in een interview meedeelde: „In het federale ontwerp van de Frontpartij wordt de eenzijdige ontwapening van België vastgelegd... Er steekt geen tegenstrijdigheid in, wanneer ik dat toejuich en tegelijk eenzijdige ontwapening voor Nederland voorbarig acht. De Vlamingen staan tegenover een werkelijk gevaarlijk militarisme, het Belgisch-Franse. Het bestaan daarvan is een van de redenen, die onze hoek van Europa m.i. voor eenzijdige ontwapening nog te onveilig maken.” In dat interview verklaarde Geyl nog: „Ik zeg niet dat het op den duur niet tot de verscheuring van België zal moeten komen; ik weet dat niet; ik zou in ieder geval niet wensen dat mijn Vlaamse vrienden zich op iets minder voor alle eeuwigheid vastleggen’’⁷⁵. Dus ook niet op het federalisme.

Op 20 november 1930 schreef Geyl aan Vos dat hij „diep teleurgesteld’’ was door diens „zo mak’’ optreden in het parlement. „Tegenover Gerretson, Van Es [de twee hoofd-eigenaars], en in de kringen van de Dietse Bond, heb ik me altijd en bij alle gelegenheden als je kampioen opgeworpen en je weet zelf misschien niet hoe dikwijls dat nodig geweest is en wat een onaangenaamheden ik er mij mee op de hals haal. Eigenlijk voor het eerst... voel ik nu, na lezing van deze slappe rede op een zo kritiek ogenblik, twijfel in me oprijzen. Misschien hebben zij die je wantrouwen gelijk’’. Vos antwoordde 's anderendaags „Beste vriend, jij denkt nog steeds in de trant van *Vlaanderen* ... eerlijk gezegd: ik kan mijn lijn geen handbreed verleggen; zij is naar mijn inzicht de juiste’’⁷⁶.

72. 3 nov. 1933; *Geyl en Vlaanderen*, 373.

73. *Briefwisseling*, o.a. 292, 316, 320, 351.

74. Einde 1928 verkozen Geyl en Gerretson beiden Van Severen boven Vos omdat de eerste antibelgisch was; o.c., 208 en 211, blz. 375. Hun correspondentie staat bol van hun ongenoeven over de niet-antibelgische Vos. Op 16 november 1930 vond Gerretson het al nuttig dat Hermans weigerde het wetsvoorstel voor federalisme te ondertekenen; in maart 1932 stelde hij alléén in Van Severen nog hoop om zijn „absoluut antibelgische en pronederlandse richting’’; o.c., 340 en 390.

75. In *Morks Magazijn*, Dordrecht; *Verzamelde Opstellen*, 1, 18-19. Op 5 september 1938 zou Gerretson schrijven in de *Leeuwarder Courant*, dat de terugkeer van België tot de neutraliteitspolitiek „de ene grote oorzaak van de vijandigheid der Grootnederlandse beweging tegen België weggenomen’’ had, terwijl de andere, „de positie van het Vlaamse element in de Belgische staat’’ nu ook was verdwenen: „de hegemonie van het Vlaamse element in België is tegenwoordig nog slechts een kwestie van tijd’’; *Verzamelde Werken*, III, 369.

76. *Geyl en Vlaanderen*, 305 en 306.

Onder de factoren die de groei van het Vlaams-nationalisme afgeremd hebben, was het Hollandse chauvinisme van de Grootnederlanders inzake de Wielingen destijds en inzake de kanalen gedurende heel het interbellum, zeker een niet te verwaarlozen faktor. Speciaal voor Antwerpen, waar de *Schelde* Rotterdamse belangen moest verdedigen. Op 23 juni 1931 waarschuwde Vos opnieuw Geyl, dat versterking van de vlaamsgezinde invloed op de Belgische regering juist een sterkere aandrang moest betekenen om de Antwerpse belangen te behartigen „De toestanden zijn hier overigens niet veranderd, wat de heersende mening hier over de kanalenkwestie (betreft). Die kent ge. De Hollanders geloven te sterk dat *Vlaanderen* die mening of zelfs maar een belangrijk deel van de Vlaamse opinie weergeeft”. En weer op 19 oktober: „Onze vriend Gerretson is van leer getrokken zonder ook maar enigszins in overleg te treden en ik moet bekennen dat de aktie van de Nationale Unie mij minder en minder sympatiek wordt. Zij lijkt mij ingegeven door het reinste *Vlaanderen*-doctrinarisme”. (De Nationale Unie was de motor van het verzet tegen enige tegemoetkoming aan België; ze werd door Gerretson geleid, tot tenslotte de regering deelname van ambtenaren aan die fascistische beweging verbood.) En wat antwoordde Geyl op 9 november? Dat Gerretson nu eenmaal niet anders kon, zodat die het verlies van Vlaams-nationalistische vrienden er dan maar bij dreigde te nemen om over te stappen „op het revolutionaire spoor”⁷⁷. Met andere woorden: als je blijft tegenwringen, zal Gerretson zich van jou ontdoen en samenwerken met Van Severen, Moens en Hermans.

Geen wonder dat Vos het beu werd. Geyl zag dat heel goed, maar deed alsof Vos de *Vlaamse* nationalist en niet de Hollandse Grootnederlanders beu was: „Hij zal geen breuk met hen uitlokken, maar als het er toe komen moest, zal hij enkel de schouders ophalen”, rapporteerde Geyl op 21 december 1931 aan Den Haag⁷⁸. De onenigheid over de aanslepende kanalenkwestie verhevigde Gerretsons ontevredenheid over het te slappe optreden van Vos in de Belgische politiek; op 15 mei 1932 liet hij Geyl horen dat hijzelf Vos er wel wilde uitzetten, maar dat zijn mede-beheerder Van Es het belette: „De *Schelde* is treurig, treurig, treurig! — Wat blijft Vos ontzettend onder de maat... Goed Van Es komt toch nooit tot sterke maatregelen. Ik alleen, kan niet”⁷⁹.

Op 12 juli 1932 was er een echte breuk over de kanalen, schreef Gerretson aan Geyl: „Thans zie ik dat hij, zonder vooraf voeling te hebben genomen, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers tegen mij stelling heeft genomen; ook heeft hij het niet nodig geoordeeld, mij een exemplaar van zijn rede te zenden. Ik meen, dat dit van zijn kant een houding is, die moeilijk anders

77. *O.c.*, 325-330.

78. *O.c.*, 335.

79. *Briefwisseling*, 397.

uit te leggen is, dan als een breuk. Vos is eigenlijk in zijn hart al lang met België verzoend; hij heeft trouwens altijd op het standpunt gestaan, dat de taalkwestie moet en kan worden opgelost...Ik weet niet of de verhoudingen verder vriendschappelijk overleg [tussen mij en Vos] nog mogelijk maken. Ik zie eigenlijk weinig verschil meer tussen Van Cauwelaert, Sap, en Vos; noch in dit, noch in andere vraagstukken. Het maar al te duidelijk, geleidelijk afglijden van Vos van het antibelgische standpunt, dat het wezen is van het Vlaams nationalisme; de ongelofelijke slaphed, zelfs in de verdediging van zijn eigen federaal statuut; vooral de ellendige — het woord is van U — redactie van de *Schelde*, en de wijze waarop alle verzoeken en aanspraken tot verbetering worden genegeerd, doen twijfel rijzen, of ook het voortzetten van deze politieke relatie op den duur vruchtbaar zal kunnen zijn. Verbelgen schijnt nu eenmaal het lot van alles wat Vlaams is te zijn''⁸⁰.

Deze associatie van de taalkwestie met de kanalen mag ons niet verwonderen. Voor de Grootnederlanders zou het probleem van de Rijnverbinding voor Antwerpen vanzelf opgelost worden wanneer het bij Nederland geannexeerd was. Einde 1926 op het hoogtepunt van de strijd tegen het Belgisch-Nederlands verdrag, had Gerretson publiek verklaard: „Voor een echt Nederlands Antwerpen — niet slechts in taal maar in politiek — dat de enige duurzame barrikade is tegen België's annexionisme, zijn wij gaarne bereid tot een zelfs aanzienlijk offer''⁸¹. Indien het toenmalige Antwerpen onder het kollege Van Cauwelaert-Huysmans niet echt Nederlands was, wat had hij dan bedoeld, tenzij een geannexeerd Antwerpen?

Toen door de nationalistische verkiezingsnederlaag van 27 november 1932 Vos zijn parlamentszetel verloor, liep voor Gerretson de maat weer eens over: „Ik voel, dat ik opheldering moet hebben, als beheerder van de *Schelde*: Vos' hoofdredacteurschap is afhankelijk en verbonden gesteld van zijn 1. leiderschap der fractie (dat is vervallen); 2. zijn trouw aan het politiek beginsel van een *staatsrechtelijk* zelfstandig gemaakt Vlaanderen. Werpt hij nu beide principes overboord, dan geloof ik dat mijn plicht gebiedt ook uit politieke motieven en ook uit journalistieke overwegingen reeds lang wenselijke wijziging in de hoofdredactie van de *Schelde* na te streven, of, als Van Es niet medewil, heen te gaan''⁸². In één citaat blijkt hier duidelijk waar zijn hele korrespondentie met Geyl vol van staat: Picard had juist gezien dat de *Schelde* niet gekocht was om Vos te steunen, maar om Vos te kopen. Geyl pleitte weer voor begrip en geduld.

Gerretson was toen een van de leidende fascistten in Nederland. Geyl praamde hem op 11 oktober 1933 om publiek zijn instemming met het solidaristische VNV te betuigen, hetgeen meteen zou een afwijzen van Van

80. *O.c.*, 401.

81. *Geyl en Vlaanderen*, 139 (6).

82. Aan Geyl, 7 dec. 1932; *Briefwisseling*, 409.

Severen betekenen; als lokaas liet hij horen dat hijzelf wel bij het fascisme zou willen aansluiten. Dat in de brief waarin hij aankondigde dat Vos hem in Londen ultiem kwam raadplegen vóór zijn definitieve beslissing : naar het VNV of naar de socialistische partij ? Geyl vroeg met nadruk dat Gerretson hem zijn akkoord met het VNV zou betuigen, vóórdat Vos in Londen kwam⁸³. Klaarblijkelijk heeft Geyl daar Vos aangezet om met zijn Antwerpse Fronters aan te sluiten bij het VNV, doch zonder succes⁸⁴. Allicht was Gerretson niet meer bereid geweest nog geld te spenderen aan een *Schelde* waarvan Vos de hoofdredakteur zou zijn.

Vos ging over naar de BWP, en in de loop van 1934 trachtte Geyl de Antwerpse Frontpartij tot een alliantie met het VNV te brengen. In feite ontstond er een scheuring, een deel van de plaatselijke aanhang ging over naar het VNV, een ander deel bleef tot zijn spijt erbuiten. Uit het archief van de Frontpartij⁸⁵ blijkt, dat het vooral was om het voortbestaan van de krant te verzekeren dat een heel aantal militanten zich verplicht voelden om bij het VNV aan te sluiten. Gerretson had zich toen teruggetrokken en vermoedelijk zijn aandelen verkocht aan Nederlandse nationaal-socialisten (NSB-ers), terwijl in de herfst van 1933 onderhandeld werd over Duits geld voor het blad⁸⁶.

5. In de schaduw van de tweede Wereldoorlog

Eigendom en financiering van de *Schelde* hebben een rol gespeeld in de evolutie van het VNV naar het nationaal-socialisme van de NSB en van Duitsland. Geyl verzette zich tevergeefs ertegen dat de Vlaams-nationale eenheidsformatie die hij had helpen opbouwen, op Berlijn en de NSB georiënteerd geraakte in de plaats van op Den Haag en zichzelf. „Die ich rief, die Geister, werde ich nun nicht los.“ De Grootnederlanders hadden jarenlang felle kritiek geoefend op de Nederlandse regering en „het Plein“, die niet antibelgisch-Grootnederlands genoeg optraden. Nu klaagde Geyl bij A. D’Haese op 31 december 1934 : „Ik hoor b.v. afgeven op de platbroekerij van de Nederlandse politiek“; en bij G. de Clercq op 4 januari 1937 dat *Volk en Staat*, de voortzetting van *De Schelde*, over Nederland schreef „dat het een klein land is met een kleine geest, dat het gebrek heeft aan waarachtig nationaal gevoel, dat wij overwoekerd worden door Jodendom en

83. *O.c.*, 425.

84. Al op 7 juli 1933 had Geyl aan Vos geschreven dat hij zich bij het VNV moest aansluiten : „Bedenk je tienmaal, voor je het tot standkomen van een Vlaams-nationalistische eenheid belemmert“; *Geyl en Vlaanderen*, 366.

85. In het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven.

86. E. DE BENS, *De Belgische dagbladders onder Duitse censuur (1940-1944)*, Antwerpen-Utrecht 1973, 194-200. Stukken in Politisches Archiv Bonn, Abt. II, Geheim, Belgien, Pol 12, 30/3, 5 en en 11 nov. 1933.

Marxisme''⁸⁷. De voorstelling dat België een satelliet was van Frankrijk, dat het met de hulp van het rechtse revanchistische Duitsland moest vernietigd worden, had het VNV ook niet zelf moeten uitvinden. Geyl vreesde einde 1934 al, dat in geval van oorlog „het op Duitsland georiënteerde Vlaams-nationalisme'' zou ondergaan door zich af te scheiden van de Vlaamse opinie zowel als van de Hollandse⁸⁸. Vos verwittigde hem dat hij moest ophouden het VNV te steunen en het te willen bijsturen : „Daar is geen zalf meer aan te smeren. Mijn mening blijft dat ze totaal op een verkeerd spoor zijn. De toekomst zal uitwijzen wie er gelijk heeft''⁸⁹.

In oktober 1936 praaude Geyl nog met hardnekkigheid Vos en Hendrik Borginon, het nationalistische parlamentslid langs wie hij hoopte nog invloed uit te oefenen op het VNV, opdat ze een Vlaamse concentratie zouden nastreven met inbegrip van het VNV, dat al een akkoord met Rex gesloten had. Maar Vos wilde langs die kant niet meer horen en weigerde zelfs naar een voordracht van Geyl te komen luisteren bij een nationalistische organisatie in Antwerpen⁹⁰.

In januari 1937 zou Geyl, naar hij later schreef, „feitelijk gebroken hebben met de Vlaams-nationalisten zoals zij zich ontwikkeld hadden''⁹¹. Dit n.a.v. de solidariteit van het VNV met de NSB en nazi-Duitsland tegenover de Nederlandse regering inzake een incident bij het huwelijk van de kroonprinses met een Duitse prins⁹². Inderdaad had Geyl zijn Grootnederlandse aktiviteit nooit anders beschouwd dan als het dienen van het koninkrijk Nederland⁹³. Maar in juli 1937 wilde hij weer Nederlands geld zoeken voor het VNV, om het een dagblad te bezorgen dat niet nationaal-socialistisch gezind zou zijn⁹⁴. In april en juli 1938 protesteerde hij bij Vos omdat die België een natie had laten noemen en over 'aktivistisch verraad' geschreven had⁹⁵. Wel spoorde hij in november 1938 Borginon aan om desnoods te breken met de leider van het VNV inzake de pro-Duitse buitenlandse politiek van die partij, en trachtte hij hem ook in september 1939 de ogen te openen. In december 1939 betreurde hij dat het VNV een militaire Belgisch-Nederlandse solidariteit bestreed met de oude slogan van de vazalliteit tegenover Frankrijk⁹⁶.

87. *Geyl en Vlaanderen*, 399 en 433.

88. Aan Borginon, 1 dec. 1934; *o.c.*, 390.

89. 13 feb. 1935; *o.c.*, 403.

90. *O.c.*, 417 vlg.

91. GEYL, *Onder de dreiging van de oorlog*, in *De Gids*, 1962, 352.

92. *Geyl en Vlaanderen*, 433; *Briefwisseling*, 558 en 558 A.

93. „Wanneer ik werkelijk voorgoed uit mijn vaderland gebannen worden zou om (God beter 't) wat ik nooit anders dan als dienen van mijn vaderland beschouwd heb, en door (God beter 't nogmaals!) de Koningin van dat vaderland''; aan Gerretson, 19 sept. 1935; *Briefwisseling*, 507.

94. *O.c.*, 577.

95. *Geyl en Vlaanderen*, 448 en 450.

96. *O.c.*, 451, 460-462, 464.

Maar in hetzelfde jaar 1939 werd hij toch met allerlei uiterst rechtse figuren bestuurslid van de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen⁹⁷, die van zijn vertrouwde antibelgisch-Grootnederlandse gezindheid was. We mogen dus besluiten dat bij Geyl deze gezindheid bleef primeren op zijn democratische anti-nationaal-socialistische gezindheid.

In zijn mémoires *Van Nederlandse tot Dietse gedachte* wees Ir. H. G. C. Cohen Stuart erop, dat de NSB „al van voor 1940, zich had ingedrongen in onze gedachtenwereld”, d.w.z. die van de Hollandse Grootnederlanders⁹⁸. In de zomer van 1940, na de Duitse overwinning op het vasteland, bleek dat duidelijk. Oud-minister Donner zegde toen tegen Geyl: „Dat is echt een genoeg geweest, iemand te ontmoeten uit uw kring, die niet omgevallen is”. Gerretson liep toen opnieuw „de deur van de Duitse ambassade plat”. Geyl zelf werd benaderd door het Nationaal Front „op de grondslag van hun Grootnederlandse instelling”⁹⁹. Volgens Cohen Stuart was dit alles „fnuikend” voor de Grootnederlandse gedachte, die de NSB „in het echt Nederlandse besef bezoedeld en voor lange tijd een onfrisse of zelfs ondraaglijke bijmaak gegeven heeft”. De uitgegeven briefwisseling bevat verscheidene harde uitspraken van Geyl over Gerretsons houding onder de bezetting, toen die onder meer publiek de democratie bleef bestrijden, in de lijn van zijn vroegere fascistische optreden¹⁰⁰.

Geyl werd tijdens het grootste deel van de bezetting door de Duitsers met andere gijzelaars opgesloten, maar behield wel beperkte mogelijkheden tot studie en tot contact met de buitenwereld. Eind 1943-begin 1944 wees hij de hem aangeboden leiding van een groep „goedgebleven” Grootnederlanders af. Deze groep, met o.a. Anton van Duinkerken, J. H. Broekman, H. Burger, A. Loosjes, P. J. Meertens, W. Nolet, M. G. Schenk en M. Valkhoff, had in 1943 een nota gestuurd aan generaal Charles de Gaulle, waarin ze voorstelde om België langs de taalgrens te verdelen tussen Frankrijk en Nederland¹⁰¹. Geyl verweet haar een „doctrinaire, abstrakt-nationalistische geest” en aan het VNV: „Van heel de theorie van staatkundig Grootnederland is op het kritieke ogenblik gebleken, dat het niets anders had opgestoken dan een blinde haat tegen België, die het wéerloos tegenover de Duitsers stelde”¹⁰².

97. Nl. in de afdeling Utrecht, L. BUNING, *Karel Waternaux*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1978, 22.

98. *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1981, 204-205. Voor de verwevenheid van het milieu der Grootnederlanders en activistische uitgewekenen met diverse fascistische bewegingen, zie de vele artikels van L. Buning, vooral *De Herstelbewegings, Vlaanderen en Héél-Nederland*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1978, 83-102.

99. GEYL, *Levensverhaal*, in *Pennestrijd over Staat en Historie*, 352-354.

100. Zie GERRETSON, *Verzamelde Werken*, IV, 63-97. En Geyls publieke aanval daarop uit 1955, in *Verzamelde Opstellen*, 2, 195-207.

101. P. VAN HEES, *Een Grootnederlands document uit 1943*, in *Uit Bibliotheektuin en Informatieveld. Opstellen aangeboden aan dr. D. Grosbeide*.

102. Aan M. Valkhoff, 21 dec. 1943; *Geyl en Vlaanderen*, 467.

Hoe had het anders gekund? Om een term te gebruiken die Geyl en Gerretson graag herhaalden: het *vitium originis* van de Grootnederlandse beweging was, dat ze tijdens de eerste Wereldoorlog door Duitsland tegen België gekreëerd was. Hoe kon ze anders dan antibelgisch en pro-Duits zijn? Ze zag haar grootste vijand in Frans van Cauwelaert die ijverde voor een hecht vriendschappelijk aaneensluiten van België en Nederland op alle gebieden. Nederland ten noorden van de grote rivieren werd pas acht maanden na België bevrijd. Geyl hervatte onmiddellijk zijn publicistische bedrijvigheid door medewerking aan het uit het verzet gegroeide weekblad *Vrij Nederland*. Met zijn prestige als bestrijder van het nationaal-socialisme al van vóór de oorlog, als gijzelaar en verzetsman, trachtte hij de Grootnederlandse beweging te redden door haar inhoud te veranderen. Al in het bevrijdingsnummer van 17 mei liet hij „Een groet aan het Belgische volk!” afdrukken. Vriendschap en „innige samenwerking met België, en dat als grondslag van onze buitenlandse politiek”, was nu zijn leuze. Daarbij „maken wij ten opzichte van de Walen geen enkele reserve”, maar wel willen we bijzondere banden met het ons zo na staande Vlaanderen. Een reeks van die bijdragen onder de titel *Grootnederlandse Vooruitzichten* begon met de bewering dat Geyl de beweging nooit anders opgevat had. In België was veel verbeterd sinds de taalwetten van 1932, er was geen anti-Vlaamse reactie zoals na de eerste Wereldoorlog. De uitschakeling van het Vlaams-nationalisme, dat gekollaboreerd had, was onvermijdelijk, maar de klok kon niet teruggedraaid worden. De vlaamsgezinde groepen die nu aan het roer waren, beleden een vurige Grootnederlandse gezindheid. „Onze eigen Grootnederlanders... zullen niet meer door politieke onbekooktheden de betrekkingen met het Zuiden verstoren en onze eigen autoriteiten kopschuw maken”¹⁰³.

Bij het lezen van deze ommezwaai, die tegelijk een zo groot mogelijke continuïteit verborg¹⁰⁴, moest ik denken aan Jan Frans Willems na de Belgische revolutie van 1830. De strijd voor nationaliteit en volkstaal, die hij zo graag in het Verenigd Koninkrijk zou hebben voortgezet, hernam hij in België en hij werd „de Vader van de Vlaamse beweging”. Zo werd Geyl de apostel van de kulturele toenadering en samenwerking van de nederlandstaligen, als komplement van de economische Benelux. En zelfs Gerretson zou in november-december 1951 Vlaanderen afreizen met een pleidooi voor de Benelux als „Nieuw-Boergondië”¹⁰⁵.

103. 19 en 23 juni, 28 juli 1945.

104. Over de kollaboratie onder de Hollandse Grootnederlanders werd gezwegen, die van de Vlaams-nationalisten werd zoveel mogelijk vergoelikt. „De strijd van de Vlamingen was in de grond een nationale strijd, het ging niet enkel om ‘taalgrievens’ of ‘rechtsherstel’, het ging om hun afzonderlijk volksbestaan. Dat hadden de Vlaams-nationalisten uitnemend ingezien”; 23 juni.

105. *Verzamelde Werken*, V, 188-189.

Besluit

Nadat de eerste twee delen van *Geyl en Vlaanderen* gepubliceerd waren, heeft Louis Vos aangetoond dat Geyl niet teveel gezegd had, toen hij in 1942 bekende in een tekst waarvan hij de publicatie verbood: „Er zijn ogenblikken geweest dat ik op de verscheuring van België aanstuurde”. Vos wees erop dat Geyls actie gericht was op de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland. En dat hij ten onrechte Herman Vos beschuldigd had van blindheid voor het gevaar van *Vlaanderen*, terwijl integendeel hijzelf zijn vriend in die richting had willen drijven¹⁰⁶.

Maar Geyl had in zo talrijke publikaties de myte gevestigd van zijn scherpzinnige gematigdheid, in tegenstelling tot het warhoofdige extremisme van de Vlamingen à la De Decker of hun gelaten passiviteit à la Herman Vos, dat de onthulling van Louis Vos bij sommigen op ongeloof stuitte. Nu er een veel ruimer bronnenmateriaal gepubliceerd is, weten we dat de werkelijkheid nog verder ging dan Louis Vos heeft bewezen.

De vraag rijst dan wel in hoever Geyl zich bewust was van de onwaarheden die hij zo nadrukkelijk verspreidde. Gerretson geeft hierop een zinnig antwoord. Geyl had van de Nederlandse gezant in Londen te horen gekregen dat het „misschien niet helemaal onjuist” was toen hij beschuldigd werd van het stoken van tweedracht in België, en hij vertelde aan Gerretson: „Ik ...zei op mijn strakste toon... dat het ‘volstrekt ongefundeerde laster’ was”. Op dat relaas antwoordde Gerretson: „Je gesprek met Van Swinderen heeft me nameloos vermaakt. Wat kan jij brutaal liegen! En 't heerlijkst is, dat je 't zelf zo gelooft”¹⁰⁷.

Er zijn nog andere voorstellingen, die evenzeer uit de propaganda gegroeid zijn en die na de publikatie van de *Briefwisseling Gerretson-Geyl* onmogelijk kunnen gehandhaafd worden. Zo b.v. dat beiden zich na het verwerpen van het Belgisch-Nederlands verdrag voor een andere voor Antwerpen gunstige oplossing zouden ingespanssen hebben. Of ook dat de fascistische oriëntering van het Vlaams-nationalisme al vóór de oorlog tot een verwijdering met de Hollandse Grootnederlanders zou geleid hebben; integendeel. Of dat het Federaal Statuut het werk was van Herman Vos.

106. L. VOS, *De eierdans van P. Geyl. Zijn grootnederlandse politiek in de jaren twintig*, in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 1975, 444-457; vgl. 1976, 80-81.

107. 24 juni en 31 juli 1928; *Briefwisseling*, 180 en 181. En Gerretson vervolgde: „Maar ik weet nu, en erken mij zelf, 's morgens, 's middags en 's avonds, dat ik België haat zoals etc. etc. etc.: en dat ‘België kapoeris en dan sterven’ èn mijne en (ik geloof, hoop en bid) ook *uwe* vrome wens en de dagelijkse bede zij.

Doch, verdikke, wat is dat België *enorm* sterk”.